

Panu Raatikainen

Kuvitelmat ja moraalinen vastuu

Joitakin vuosia sitten tv:ssä esitetty romanielämää kuvaava sarja *Tumma ja behkuva veri* (1998) nostatti voimakkaan tunnekuohun.

Arvostelijat syytivät sarjaa rassististen ennakkoluulojen pönkitämisestä ja romaniväestön aseman vaikeuttamisesta entisestään. Erityisesti sarjan tekijöiden taholta esitetyissä vastapuheenvuoroissa vedottiin taiteen ja sanan vapaudteen sekä

siihen, että kyseessä on fiktio, kuvitelma.

En väitä tietäväni riittävästi asian taustoista – en katsonut sarjaa ja seurasin siitä käytyä keskustelua vain satunnaisesti – ollakseni pätevä arvioimaan juuri kyseisen sarjan moraalista oikeutusta tai tuomitavuutta. Sen sijaan esitän joitakin periaatteellisia huomioita fiktiivisen taiteen tekijän moraalisesta vastuusta

ja vapaudesta; toivoakseni ne selvittävät yleisemminkin, mistä oikein on ja mistä ei ole kyse tällaisissa kiistoissa, joita maassamme eri fiktiivisten teosten tiimoilta roihahtaa toistamiseen.

Vaikka taidetta onkin, ainakin sivistyneistön keskuudessa, nykyisin vaikea arvostella saamatta otsaansa suvaitsemattoman moralistin leimaa, otan riskin. Olisi liian helppoa

päästää taitelijat kaikesta moraalisesta vastuusta taiteen vapauden nimissä. On aivan liian helppoa leimata kaikki fiktiiviseen taiteeseen kohdistettu arvostelu taidetta ymmärtämättömäksi ”poliittiseksi korrektisuudeksi”. En halua hyväksyä kritiikittömästi tätä uutta postmodernistista hyvät-pahat-asetelmaa.

Taideteos, elokuva tai romaani, on teko. Inhimilliset toimijat ovat moraalisesti vastuussa tekojensa seurauksista. Taiteilijat eivät voi saada automaattista erivapautta tästä vastuusta. Luonnollisesti minkä tahansa teon kaikkia seurauksia on mahdotonta ennakoida, eikä ihmistä

tietenkään voida pitää aina vastuullisena kaikista tekojensa odottamattomista, ei-aiotuista seurauksista. Jos kuitenkin on ilmeistä, että teko aiheuttaa vahinkoa ja kärsimystä toisille ihmisille, teon tekijä on tästä täydessä vastuussa. Tämä pätee yhtä lailla taiteilijoihin ja heidän teoksiinsa. Sananvapaus ei poista vastuuta.

Mutta eikö kuvitelma ole kuvitelma? Miten se voisi olla moraalisesti ongelmallinen, kun ei kerran väitä mitään todellisuudesta? Asia ei käytännössä ole näin yksinkertainen. Tarun ja todellisuuden sekoittamiseen liittyy monia ongelmia. Usein kuvitteellisiin teoksiin liittyy erilaisia

vihjeellisiä kuvauksia todellisuudesta. Ne ovat erittäin tehokkaita mielikuvien ja uskomusten tuottamisen välineitä – erityisesti kohteesta, josta muuten tiedetään vähän. Esimerkiksi, kuinka paljon käsityksemme amerikkalaisesta arkitodellisuudesta on poliisisarjojen luomaa?

Ääriesimerkkinä muistettakoon, että Natsi-Saksassa tehtiin paljon siinänsä avoimen kuvitteellisia ja viih-teellisiä elokuvia, joissa kuitenkin säännönmukaisesti kuvattiin juutalaiset ja muut ”alempiroituiset” niljakkaiksi roistoiksi. Sellaisena ne olivat omalta pieneltä osaltaan ai-vopesemässä Saksan kansaa juuta-

laisvainojen hyväksymiseen ja siten mahdollistamassa lopulta juutalaisten joukkotuhoa. Olisi mielestöntä kokonaan kieltää tällaisten elokuvien tekijöiden moraalinen vastuu sillä perusteella, että he olivat taiteilijoita ja että nämä elokuvat olivat fiktioita. Kuvitelmat ovat tehokas propagandan väline.

Periaate on sama, vaikkei lopputulokset olisi aivan yhtä dramaattinen. Jos jokin ”kuvitteellinen” teos aiheuttaa ennakoitavasti jollekin henkilölle tai ryhmälle vahinkoa, on sen tekijä siitä täydessä vastuussa. Erityisesti syystä tai toisesta ennestäänkin huonossa asemassa olevan ihmisryhmän tarpeeton mustamaalaus on ilman muuta moraalisesti kyseenalaista.

Usein kuvitteellista elokuvaa tai kirjaa säestävät tekijän julkisuudessa antamat lausunnot ja selitykset, joissa hän antaa ymmärtää, että teos perustuu merkittävässä määrin tosiasioihin – eli kertoo todellisuudesta –

vaikka epäselväksi jää, missä kohden ja missä kohden ei. Erityisesti tällaisessa tapauksessa taiteilija on selvästi vastuussa piirtämästään kuvasta; sen voidaan ajatella sisältävän väitteitä todellisuudesta. Taiteilijat ovat toistamiseen omaksuneet tässä jokseenkin kyseenalaisen kaksoisstrategian: toisaalta annetaan selvästi ymmärtää, että kuvitelmaan sisältyy aimo annos totuutta, toisaalta paetaan kaikkea arvostelua selittämällä, että kyseessä on silkka kuvitelma.

”Kuvitelmaa” voi myös käyttää erilaisten henkilökohtaisten kaunojen motivoimana koston välineenä. Eikä ole niinkään epätavallista edes Suomessa, että filmintekijän tai kirjailijan tarkoitukset ovat tietoisien pahantahotoiset jotakin kuvaamaansa henkilöä tai ihmisryhmää kohtaan. Kuvitelmassa voi selvästi tunnistettavasta henkilöstä tai ihmisryhmästä piirtää kuvan, jonka esittäminen suoranaisesti poikisi syytteen herjauksesta. Moraalisesti tällainen menettelytapa

ei varmaankaan ole suoranaista herjausta vähemmän kyseenalainen teko. ”Kuvitteellisuuden” taakse piiloutuminen on tällöin silkkaa raukkamaisuutta. Tällaiset vaikuttimet sitä paitsi synnyttävät harvoin hyvää taidetta.

Esimerkiksi, Kaurismäen veljesten kohutun, Ilkka Kylävaaran kanssa käydyn kapakkatappeluun jälkeen veljeksistä Mika teki elokuvan *Paperitähti* (1989). Elokuvasa kuvattiin varsin ikävällä tavalla Ilja Kulovaara -nimistä miestä, joka kummasti muistutti Kylävaaraa. Elokuvan taiteellisista ansioista voi olla montaa mieltä. Kysymyksessä on ilmiselvä kosto. Veljekset kuitenkin torjuivat kaikki syytökset herjauksesta toteamalla elokuvan olevan fiktiota. Elokuvaa levitettiin silti luonnehdinnalla ”todellisuuteen pohjautuva”.

Anja Kauranen (nyk. Snellman) puolestaan kuvasi romaanissaan *Pelon maantiede* (1995) Helsingin yliopiston ”Naistutkimukseen instituuttiin” tut-

kijoita – viittaus Kristiina-instituutin tutkijoihin on ilmeinen – mentaalisesti epävakaina väkivaltaan turvautuvina miesvihaajina. Kirjailijan motiiveja voi vain arvailla. Kritiikin hän joka tapauksessa torjui vetoamalla siihen, että teoshan on fiktio. Haastatteluissa hän kuitenkin totesi, että kirja on lähempänä todellisuutta kuin moni uskoisi.

Kuvatunlaisiin kiistoihin ve-

detään säännönmukaisesti mukaan myös kysymys sananvapaudesta. Sitä ei tietenkään sovi rajoittaa minkään ”poliittisen korrektisuuden” nimissä. Mutta mitä sananvapauteen tulee, sen pitäisi kai ulottua paitsi taitelijoihin myös heidän töidensä arvosteluihin. Tässä sekoitetaankin usein kaksi asia: julkisten taideteosten arviointi ja kärkeväkin arvostelu, ja niiden ennakkosensuuri. Julkinen

kritiikki on osa avointa yhteiskuntaa, ei sensuuria.

Taiteilijoilla pitää olla tiettyyn rajaan asti oikeus julkistaa myös huonoja ja mauttomiakin tekeleitä, mutta kansalaisilla pitää myös olla täysi oikeus vapaasti arvostella niitä. Erityisesti on usein syytä jo aivan selvyuden vuoksi kyseenalaistaa julkisesti joidenkin ”taideteosten” väitetty todellisuuspohjaisuus.